

מזרחים, אשכנזים ו"מעורבים": פערי השכלה בקרב יהודים ילידי ישראל

ינון כהן | יצחק הברפלד | טלי קריסטל

תקציר

המאמר מנתח את הפערים האתניים בהשכלה הגבוהה בקרב יהודים בני הדור השלישי בישראל (ילידי הארץ, ילדים להורים ילידי הארץ) בהשוואה לאותם פערים בקרב בני הדור השני (ילידי ישראל, ילדים להורים ילידי חו"ל). הניתוחים האמפיריים נעשו בהסתמך על קובץ מיוחד של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן ה"למ"ס), שחיבר את נתוני המשיבים במפקד האוכלוסין הישראלי משנת 1995 עם הנתונים שסיפקו הוריהם במפקד של 1983. השימוש בקובץ מאפשר לזהות את המוצא האתני במדגם של בני ובנות הדור השלישי, שהיו בני 25-34 בשנת 1995, ולסווגם למזרחים, אשכנזים, ובעלי מוצא אתני מעורב. הממצאים מצביעים על כך שהפערים בין אשכנזים למזרחים לא הצטמצמו בדור השלישי בהשוואה לפערים בדור השני. אנשים ממוצא מעורב בני הדור השני והשלישי ממוקמים בתווך בין שתי הקבוצות האתניות בכל הנוגע להשכלתם האוניברסיטאית.

הקדמה

החברה הישראלית היהודית מתאפיינת בשסע אתני בין יהודים אשר הם או הוריהם היגרו לארץ מאירופה ומאמריקה (להלן אשכנזים) לבין יהודים שמוצאם מאסיה ומאפריקה (להלן מזרחים). פערים חברתיים-כלכליים מפרידים בין אשכנזים, המגיעים לרמות גבוהות של השכלה והכנסה, לבין המזרחים, שמעולם לא הצליחו להדביק את האשכנזים או את ילידי הארץ. יתר על כן, דומה כי הפערים בין שתי קבוצות המהגרים (להלן הדור הראשון) נשארים בעינם גם בקרב צאצאיהם (להלן בני הדור השני) בכל הנוגע למדרגם החברתיים-כלכליים העיקריים - השכלה גבוהה ורמת הכנסה.

ה"למ"ס מגדירה "מוצא" על פי ארץ הולדתו של אדם, ובמקרה של ילידי הארץ - לפי ארץ הלידה של האב. לפיכך בסטטיסטיקות רשמיות ארץ המוצא של בני הדור

* המאמר תורגם מאנגלית בידי איה ברויאר.

** מחקר זה נעשה בתמיכה חלקית של הקרן הלאומית למדע בישראל (מענק מס' 919/04). אנו מודים לחנה איילון, להדס מנדל, לברברה אוקון, ליואל פרלמן וליוסי שביט על הערותיהם לגרסאות מוקדמות של המאמר.

השלישי (ילידי הארץ, שנולדו להורים ילידי הארץ), המהווים כשליש מהאוכלוסייה היהודית בשנות האלפיים, היא ישראל. ההסתמכות על ארץ המוצא של ההורים כמדד היחיד לקביעת מוצאו (האתני) של אדם, ובצדה ההחלטה לעקוב אחר מוצאו במשך דור אחד בלבד, הובילה בתוך שני דורות או חמישים שנה בקירוב למחיקתו של המוצא האתני של כשליש מהאוכלוסייה היהודית בסטטיסטיקות המפורסמות על ידי הלמ"ס (Cohen 2002). יתרה מזו, ההסתמכות על ארץ לידתו של אחד מן ההורים בלבד (בדרך כלל האב) מחייבת סיווג בינארי, בה בשעה שיותר ויותר יהודים ילידי הארץ הם ממוצא מעורב (כלומר אחד מהוריהם אשכנזי והאחר מזרחי). חיסול הקבוצות האתניות (ובצדן חיסול האתניות או ה"עדניות") ואימוץ זהות "ישראלית" חד-משמעית הם מיעדיו המרכזיים של כור ההיתוך הישראלי. ואולם "ישראליות" מינהלית מסוג זה מגבילה את יכולתם של חוקרים לבדוק אם הפערים החברתיים-כלכליים בין מזרחים לאשכנזים אכן נעלמו או לפחות הצטמצמו בדור השלישי.

למרבה המזל, הלמ"ס הכינה קובץ המאפשר לזהות את מוצאם האתני של ישראלים בני הדור השלישי. מאמר זה מנצל את המידע הזה לשם תיאור וניתוח רמות ההשכלה בקרב שכבת הגיל של יהודים ילידי הארץ אשר נולדו בשנים 1961 עד 1970, בהתאם לארץ לידת סביהם. המאמר מציג ניתוחים של הפערים ברמות ההשכלה בין אשכנזים למזרחים בני הדור השלישי בישראל בהשוואה לפערים אלו בקרב בני הדור השני. כמו כן, שלא כמרבית המחקרים הקודמים בנושא זה, שנאלצו לסווג את כל היהודים ילידי ישראל לאחת משתי קטגוריות מוצא - אשכנזים ומזרחים, נתונים אלו מאפשרים לנו לחקור קבוצה שלישית - יהודים ממוצא מעורב (אשכנזי-מזרחי).¹ אף על פי שנישואים בין-אתניים נחשבים למדד הטוב ביותר להתערות מהגרים (Gordon 1964; Waters and Jimenez 2005), ההשלכות של נישואים כאלה על הניעות החברתית-כלכלית של צאצאיהם כמעט לא נחקרו, בעיקר מחמת המחסור בנתונים מתאימים. הנתונים שהמחקר שלנו מתבסס עליהם מאפשרים לא רק להשיב על השאלה הייחודית באשר לפערים האתניים בקרב ישראלים בני הדור השלישי, אלא גם לקדם את פתרון השאלה הכללית יותר - התערותם ההשכלתית של צאצאים למשפחות מעורבות.

חלקו הראשון של המאמר סוקר בקצרה את הספרות המתייחסת להתפתחות הפערים האתניים בישראל. החלק השני מציג את הנתונים ואת המדדים ששימשו אותנו בניתוחינו. החלק השלישי מציג סטטיסטיקות תיאוריות לגבי הפערים בהשכלה האוניברסיטאית בין שלוש הקבוצות הנדונות על פי דור, מגדר וגיל, וכמו כן הוא מציג את גודלן היחסי של שלוש הקבוצות האתניות. החלק הרביעי מציג

1. מאמר זה אינו עוסק בערביי ישראל שכן הם אינם מהגרים או בני מהגרים. יתר על כן, מאחר שמספרם של נישואי ערבים-יהודים נמוך מאוד, כמעט אין בישראל אנשים ממוצא אתני מעורב "ערבי-יהודי".

ניתוחים רב-משטניים שתכליתם להבהיר את הגורמים התורמים לפערים בהשכלת הקבוצות השונות. החלק האחרון דן כממצאים ובהשלכותיהם על הריכוד האתני בישראל ובחברות מהגרים אחרות.

השסע האתני בחברה היהודית-ישראלית

השסע האתני הקיים בחברה היהודית-ישראלית ראשיתו בשנים שקדמו לקום המדינה, במחצית הראשונה של המאה ה-20 (Khazoom 2003). ב-1948 מנתה אוכלוסיית היהודים של מדינת ישראל שזה עתה קמה 650,000 נפשות בקירוב, מרביתם אשכנזים ובצד מיעוט גדול למדי של כעשרים אחוז מזרחים. בתוך פחות מארבע שנים לאחר קום המדינה הביא בסיס קטן יחסית זה של אוכלוסין יהודים קרוב ל-700,000 מהגרים יהודים. כמחציתם היו ניצולי שואה. המחצית האחרת בגל הגירה זה, שנודע בכינוי "העלייה ההמונית", היו תושבים יהודים של ארצות ערביות בצפון אפריקה ובעיקר באסיה. לאחר השהיה קצרה בהגירת יהודים לישראל בשנים 1952-1953 נמשכה הבאת היהודים, אם כי בקצב איטי יותר. ב-25 השנים מאז 1954 היגרו לישראל עוד כ-800,000 יהודים. כ-45 אחוזים מהם הגיעו מאירופה, אמריקה ואוסטרליה, ו-55 אחוזים מארצות ערביות באסיה ובעיקר בצפון אפריקה.

התערותם החברתית, הכלכלית והתרבותית של מרבית המהגרים האשכנזים בחברה הישראלית היתה מהירה יחסית. ב-1975, השכלתם, משלח-יידם והכנסתם לא היו שונים במובהק מאלה של ילידי ישראל או מאלה של המהגרים הוותיקים אשר הגיעו לארץ לפני קום המדינה (Boyd et al. 1980). לעומת זאת, המהגרים המזרחים לא הצליחו לצמצם במידה ניכרת את הפערים הכלכליים בינם לבין האוכלוסייה היהודית הוותיקה. במחקרים שנעשו על חברות מהגרים אחרות (בארצות הברית, בקנדה ובאוסטרליה) נמצא כי הבדלי ההכנסה בין רוב קבוצות המהגרים לילידי המקום בעלי מאפיינים דומים נעלמו כעבור 11-14 שנים (Chiswick 1978); בישראל לעומת זאת, המהגרים המזרחים, הן אלה שהגיעו בשנים שלפני קום המדינה והן אלה שהגיעו בגלי הגירה מאוחרים יותר, לא הצליחו להדביק את הפערים החברתיים-כלכליים בינם לבין הקבוצות האחרות - מהגרים אשכנזים וילידי הארץ.

גרוע ככל שהיה ניסיונו של הדור הראשון של המהגרים המזרחים, אפשר להסבירו, לפחות באופן חלקי, באמצעות הרמה הנמוכה יחסית של ההתפתחות הכלכלית בארצות מוצאם (Semyonov and Lerenthal 1991). ברם, קשה יותר להסביר את התמדת הפערים החברתיים-כלכליים בקרב צאצאיהם ילידי הארץ של אותם מהגרים (כלומר בני הדור השני). סקירת כל המחקרים המציעים הסברים מקרו-

סוציולוגיים להתמדתו של השסע האתני בדור השני² חורגת ממסגרתו של מאמר זה. לענייננו נודעת חשיבות רבה יותר לממצאים האמפיריים של מחקרים המתארים ומתעדים התפתחויות בפערים החברתיים-כלכליים לאורך הזמן והדורות.³

חרף ההבדלים הרבים בין המחקרים האמפיריים הללו מבחינת המתודולוגיה, המדרים להצלחה חברתית-כלכלית, קובצי הנתונים והרקע המקצועי של החוקרים, כולם מסכימים שבהיבטים ריכוזיים רבים (השתתפות בכוח העבודה, דפוסי נישואים, שיעורי ילודה, ייצוג פוליטי ושיעורי השכלה תיכונית) הצטמצם הפער האתני במידה ניכרת או נעלם בדור השני. עם זאת, מעט המחקרים שהתמקדו בשיעורם של בעלי התארים האוניברסיטאיים וברמות ההכנסה בשוק העבודה - שני המדרים החשובים ביותר למעמד חברתי-כלכלי בישראל בת זמננו - מצאו כי הפערים בקרב ילידי הארץ ממוצא מזרחי וממוצא אשכנזי הצטמצמו רק במעט בהשוואה לפערים שנמצאו בקרב הוריהם, ולא הצטמצמו במשך הזמן באופן משמעותי בקרב בני הדור השני (Mark 1996; Cohen and Haberfeld 1998).

מחקרים קודמים זיהו כמה מן הגורמים האחראים לאי-הצלחתם של מזרחים בני הדור השני לצמצם באופן משמעותי את הפער לעומת אשכנזים בהשכלה הגבוהה, ומכאן בהכנסות. עם אלה נמנים בין השאר גורמים אינדיבידואליים, שהבולט שבהם הוא מעמד החברתי-כלכלי של ההורים (Adler et al. 2005), אך גם שאיפותיהם של סטודנטים לעסוק במקצועות הדורשים השכלה גבוהה (Ayalon 1992). כמו כן ישנם גורמים מבניים, כגון רמתם הנמוכה של בתי ספר בערי הפיתוח (ובשכונות עוני בערים הגדולות) - בתי ספר שרובם המכריע של תלמידיהם הם מזרחים. בה במידה חשובה מערכת ההסללה בחינוך התיכוני, הכוללת, נוסף על המסלול העיוני המוביל לתעודת בגרות, מסלול מקצועי שרבים מבוגריו אינם משיגים תעודת בגרות, שהיא כמובן תנאי מקדים להרשמה לאוניברסיטאות. מחקרים דיווחו כי לא זו בלבד שלמזרחים בני הדור השני יש ייצוג יתר במסלול המקצועי (Shavit 1984), הם גם מופנים אליו לעתים כתוצאה מאפליה סטטיסטית או מוסדית (Swirski 1999).

הדור השלישי בישראל כמעט לא נחקר, ועוד פחות ממנו נחקרו אנשים ממוצא אתני מעורב. שני מחקרים מן העת האחרונה על הדור השלישי (דהן ואחרים 2002; Friedlander et al. 2002; 2004) הגבילו את עצמם לפערים ברמות ההשכלה ובייחוד להבדלים בזכאות לתעודת בגרות (אך לא לתואר אקדמי). המסקנות של מחקרים אלו היו סותרות. לפי תוצאותיהם של פרידלנדר ועמיתיו, המזרחים הדביקו לחלוטין את הפערים עם האשכנזים בדור השלישי בכל הנוגע לתעודות בגרות

2. ראו לדוגמה Spilerman and Habib 1976; Smootha 1978; Ben Rafael 1982; Swirski 1999; Khazzoom 2003.

3. ראו לדוגמה נהון 1987; מארק 1994; Peres 1971; Smootha and Kraus 1985; Semyonov and Lerenthal 1991; Cohen and Haberfeld 1998; Yaish 2001; Friedlander et al. 2002; Yaar 2005.

ולכניסה ללימודים אקדמיים (אך לא בנוגע לתארים אקדמיים). לעומת זאת, דהן ועמיתיו אינם מדווחים על שיפור כלשהו במצב הפערים האתניים בדור השלישי לעומת הדור השני בכל הנוגע לזכאות לתעודות בגרות. פרידלנדר ועמיתיו לא חקרו כלל אנשים ממוצא אתני מעורב; דהן ועמיתיו, שבמחקרם יש התייחסות לקבוצה זו, מצאו כי שיעור הזכאות לתעודת בגרות בקרבם גבוה יותר מאשר בקרב המזרחים אך נמוך יותר מאשר בקרב האשכנזים. בהתחשב בממצאים הסותרים לגבי הפערים האתניים בדור השלישי (שאליהם נחזור בהמשך המאמר), יש מקום למחקר חדש בנושא זה.

תעודת בגרות (המדד ההשכלתי העיקרי של שני המחקרים) היא עדיין גורם חשוב במערכת החינוך הישראלית. אולם מאז תחילת שנות השמונים אין די בתעודת בגרות כדי להבטיח קבלה לאוניברסיטה או למסגרות לימוד המובילות למקצועות יוקרתיים ומבטיחות הכנסה גבוהה לבוגריהן.⁴ יתר על כן, מועמדים ללימודים אקדמיים בשנות השמונים לא נהנו מן הרפורמה שהונהגה בשנות התשעים שאפשרה לעשרות מכללות חדשות להעניק לבוגריהן תואר ראשון (Ayalon and Yogev 2005). אי לכך, הנרשמים לאוניברסיטאות באותו עשור – שבו הגיעה קבוצת הישראלים בני הדור השלישי הנחקרת במאמר זה לגיל אוניברסיטה – ניצבו לפני מערכת השכלה גבוהה הומוגנית למדי. להוציא מיעוט של פחות מעשרה אחוזים מן הסטודנטים (בעיקר נשים, ועל כן נרחיב בהמשך), שלמדו בסמינרים למורים, נרשמו תלמידי תואר ראשון לאחת משש האוניברסיטאות הציבוריות והתקבלו אליהן לפי הרמה והציונים של תעודות הבגרות שלהם והתוצאות שהשיגו בבחינה הפסיכומטרית.

בשוק העבודה, בישראל כמו במדינות עשירות אחרות, התואר האקדמי (תואר בוגר או תואר אחר שווה ערך) הלך ונעשה במשך השנים המדד המרכזי להצלחה, ושוב אין די בתעודת בגרות או בהשכלה על-תיכונית שאינה אקדמית. התשואה הכלכלית של תארים אוניברסיטאיים גדלה בחדות בשלושים השנים האחרונות (דהן 2001), וכך, בשנת 1995 שכרם הממוצע של יהודים ילידי הארץ בוגרי תיכון בני 25-54 עמד על כשני שלישים מן השכר הממוצע של יהודים ילידי הארץ בוגרי אוניברסיטאות (לפי הניתוח שערכנו לנתוני מפקד האוכלוסין של 1995). לאור זאת, מחקרנו מתמקד בפער האתני בהשכלה הגבוהה בין מזרחים לאשכנזים בני הדור השני והשלישי, ובין שתי קבוצות אלו לקבוצה הגדלה של אנשים ממוצא אתני מעורב.

ספרות מחקרית ענפה נכתבה על נישואים בין-אתניים, בעיקר מאחר שנישואים

4. לפני 1980, תעודת בגרות הבטיחה קבלה למרבית חוגי הלימוד באוניברסיטאות (איילון 2000). אולם בעקבות שורה של רפורמות שנעשו במבחני הבגרות בשנות השמונים והתשעים, לא עוד. ראו את מחקרם של חנה איילון ויוסי שביט (Ayalon and Shavit 2004) על השפעת הרפורמות על הפער העדתי בכל הנוגע לזכאות לתעודת בגרות המובילה להתקבלות לאוניברסיטה.

כאלה נחשבים, בצדק, למדרד האולטימטיבי להשתלבות חברתית של מהגרים (Waters and Jimenez 2005). חלק הארי של הספרות הזאת מתמקד בשיעורי הנישואים האלה ובגורמים להם. אנחנו מתמקדים בהשלכות של נישואים כאלה על הישגי ההשכלה של הצאצאים. מידע זמין מארצות הברית אכן מצביע על כך שההשכלה של ילדי תערובת גבוהה יותר מזו של ילדים ששני הוריהם שייכים למיעוט אתני מקופח (Perlmann 2005). איננו רואים כל סיבה לשער כי המצב בישראל שונה מבחינה זו.

נתונים ומשתנים

ניתוחינו מבוססים על הקובץ הבין-דורי המשולב של מפקדי האוכלוסין מן השנים 1983 ו-1995, קובץ ובו נתונים על אנשים שהשתתפו במדגם עשרים האחוזים של שני המפקדים הללו ועל בני ביתם. קובץ זה הוא מדגם מייצג של ארבעה אחוזים בקירוב מאוכלוסיית ישראל בשתי שנות המפקד (הסתברות ההשתתפות בשני מדגמי המפקד), והוא מאפשר לזהות את מוצאם האתני של בני הדור השני והשלישי שחיו בבתי הוריהם ב-1983. אשר ליהודים בני הדור השלישי (ילידי הארץ, צאצאי הורים ילידי הארץ), שחיו בבתי הוריהם ב-1983, הקובץ מאפשר לסווג את מוצאו האתני של משיב - אשכנזי, מזרחי או בין-אתני - לפי ארץ הולדת הסבים (בהתבסס על נתוני 1983).⁵

מאחר שהקובץ המשולב מכיל מידע זה רק על אנשים שחיו בבתי הוריהם ב-1983, מדגם המשיבים שגילם היה גבוה מ-34 שנים ב-1995 (בני 23 ומעלה ב-1983) הוא קטן יחסית (שכן רוב בני 23 ומעלה אינם גרים בבתי הוריהם), וסביר שאינו מייצג את כלל ילידי ישראל שהיו בני יותר מ-34 ב-1995. לפיכך הגבלנו את ניתוחינו ליהודים ילידי הארץ שהיו בני 25-34 ב-1995 וחיו עם שני הוריהם ב-1983 בזמן שהיו בני 13 עד 22.⁶ בסך הכול, הקובץ שניתחנו כולל 11,162 נשים וגברים בני הדור השני והשלישי. מאחר שמרבית היהודים בישראל משרתים בצבא במשך שנתיים או שלוש שנים בגיל 18 עד 21 ונחשבים מבחינת הלמ"ס כמי שחיים בבתי הוריהם בתקופה זו, העובדה שנכללים במדגם רק אנשים שהתגוררו עם הוריהם ב-1983 אינה פוגמת בייצוגיותו. כמו כן, השווינו את ההתפלגויות השוליות של כמה מאפיינים של המדגם שלנו (השכלה, משלח יד והכנסה) לנתונים המקבילים בקרב ילידי הארץ מאותן קבוצות גיל שנלקחו ממפקד האוכלוסין של 1995 ומסקר הכנסות שנערך באותה שנה, ללא קשר למקום שבו התגוררו ב-1983. ההבדלים

5. בנתוני 1983 לא קיימים נתונים על ארץ לידת האם (כלומר שתי הסבתות של הדור השלישי), אלא רק על ארץ לידת האב (שני הסבים של הדור השלישי).

6. הממצאים נותרים בלא שינוי אם כוללים בניתוח אנשים שחיו רק עם אחד מהוריהם ב-1983 (ועל כן מוצאם הערתי נקבע על פי הורה או סב אחד בלבד).

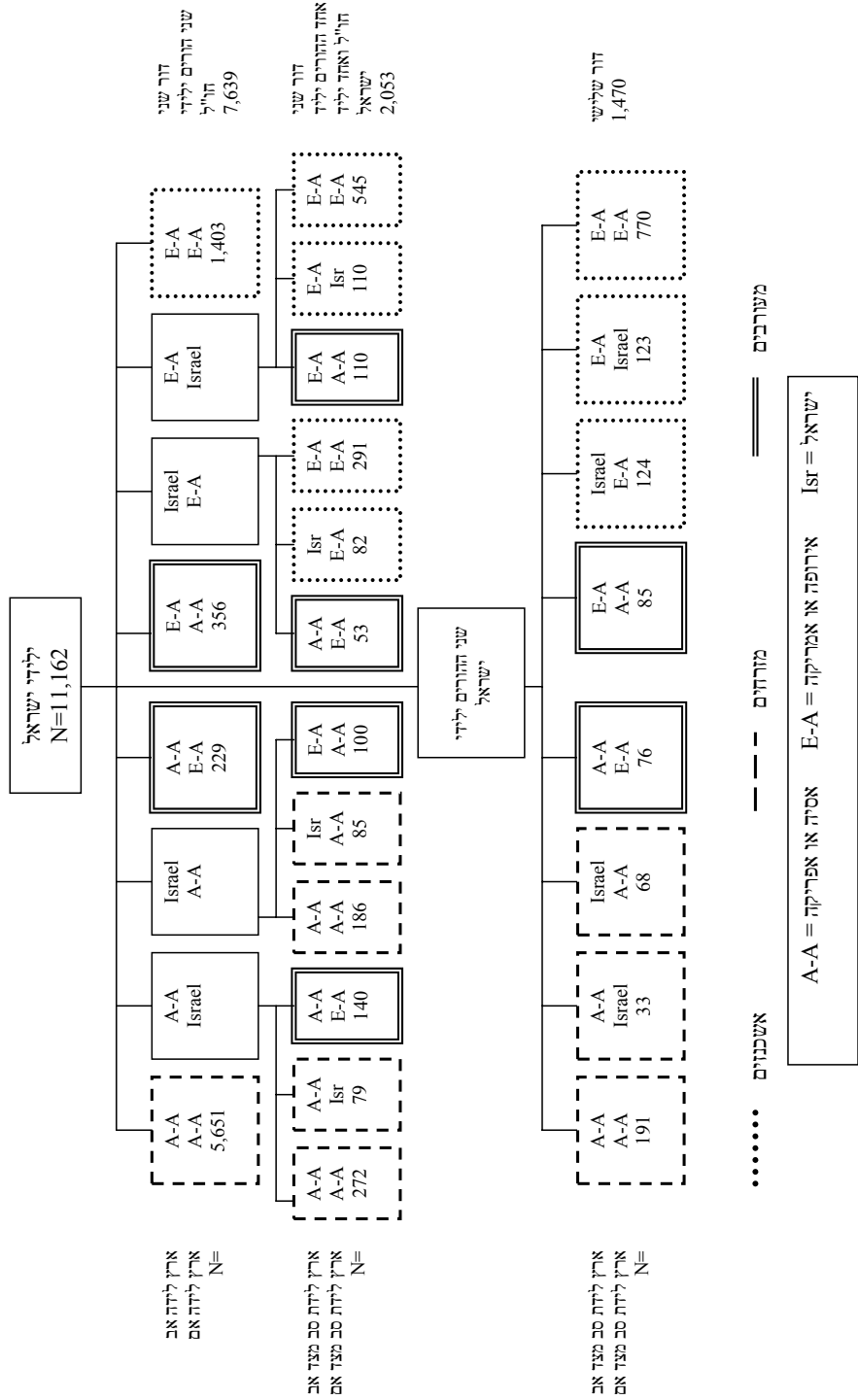
בין הקובץ המשולב לבין שני המדגמים האחרים (שאינם מוצגים) הם קטנים מאוד. דומה אפוא כי ניתן להכליל את ממצאי הקובץ המשולב על כלל היהודים ילידי הארץ בגיל 25-34 ב־1995.

תרשים 1 להלן מציג את הסיווג המפורט ביותר האפשרי של המוצא האתני של משתתפי המדגם. הוא כולל 24 תאים המייצגים את כל השילובים האפשריים של יבשות הלידה של ההורים, ולגבי הורים ילידי הארץ גם את יבשות הלידה של אבותיהם (הסבים של הדור השלישי). נוסף על יבשת הלידה של שני ההורים, כל תא מכיל את מספר המשיבים. את 24 השילובים מיינו לפי שלוש קטגוריות – אשכנזים (מימין), מזרחים (משמאל) ואנשים ממוצא מעורב (במרכז) – בהתבסס על ארץ הלידה של ההורים או הסבים. אשכנזי מוגדר מי שלפחות אחד מהוריו או אחד מסביו נולד באירופה או באמריקה (A-E) ואף אחד מהוריו או סביו לא נולד באסיה או באפריקה. בדומה לכך, מזרחי הוא מי שלפחות אחד מהוריו או סביו נולד באסיה או באפריקה (A-A), ואף אחד מהם לא נולד באירופה או באמריקה; לאנשים ממוצא מעורב יש הורה אחד (או סב אחד, אם שני ההורים ילידי ישראל) מכל מוצא אתני. 24 השילובים ממוינים גם לפי דורות בהתאם לארצות הלידה של ההורים. אנשי הדור השני מוגדרים ככאלה אם לפחות אחד מהוריהם נולד בחו"ל.⁷ אנשי הדור השלישי מוגדרים ככאלה אם שני הוריהם נולדו בישראל, ולפחות אחד הסבים נולד בחו"ל.⁸

7. כמו כן אמדנו כמה מן המודלים המפרידים את בני הדור השני ששני הוריהם נולדו בחו"ל, מכאלה שאחד מהוריהם נולד בחו"ל והאחר בישראל. התוצאות היו דומות מאוד.

8. לא כללנו את מעט המקרים של בני הדור הרביעי (ששני סביהם נולדו בארץ). שיעורי בוגרי האוניברסיטה בקרבם (25 אחוזים) דומה לזוה של אנשים ממוצא עדתי מעורב.

תרשים 1: יהודים ילידי ישראל דור שני ושלישי, בני 25-34 ב-1995, לפי יבשת הלידה של ההורים והסבים

הסיווג בתרשים 1 נבדל ממרבית הסיווגים הקיימים (ראו לדוגמה Cohen and Haberfeld 1998; Friedlander *et al.* 2002), שכן הוא מתייחס לשני ההורים ולפיכך אפשר לכלול בו מוצא מעורב. בהתחשב בגידול בנישואים הבין-אתניים בקרב יהודים ישראלים (שביט ושטייר 1997; Okun 2001), הציפייה היא ששיעורם של אנשים ממוצא מעורב, שכבר עכשיו הוא לא מבוטל (כ-14 אחוזים מן המדגם), יגדל בעתיד. שיעורם של יהודים בני הדור השלישי (כ-13 אחוזים מן המדגם) עשוי, כפי שנראה בהמשך, לגדול בקצב מהיר יותר. ברור שבשנים הבאות הפער האתני בקרב יהודים ייקבע יותר ויותר על פי הישגיהם החברתיים-כלכליים של בני הדור השלישי ושל האנשים ממוצא מעורב. הסיווג לעיל מאפשר לנו לנתח את הישגיהם החברתיים-כלכליים בשנת 1995.

המדד הראשי שלנו להשכלה הוא משתנה דיכוטומי המקודד "1" אם למשיב יש לפחות תואר ראשון אוניברסיטאי (בדרך כלל B.A.).⁹ המשתנים הבלתי תלויים האמורים להסביר את הבדלים ברמות ההשכלה הם גיל המשיב ומאפיינים של ההורים שנגזרו מנתוני 1983, בזמן שהמשיבים חיו בבתי הוריהם. במאפיינים אלו נכללים שנות הלימוד של האב והאם (משתנה דיכוטומי לכל הורה המקודד "1" אם היו בעלי תואר ראשון אוניברסיטאי לפחות), מספר הילדים (כלומר מספר האחאים של המשיב), משלח ידו של האב ומשלח ידה של האם (הנמדדים באמצעות משתנה דיכוטומי המקודד "1" אם עסקו במשלח יד ניהולי, פרופסיונלי או טכני), והכנסת המשפחה.

ממצאים תיאוריים

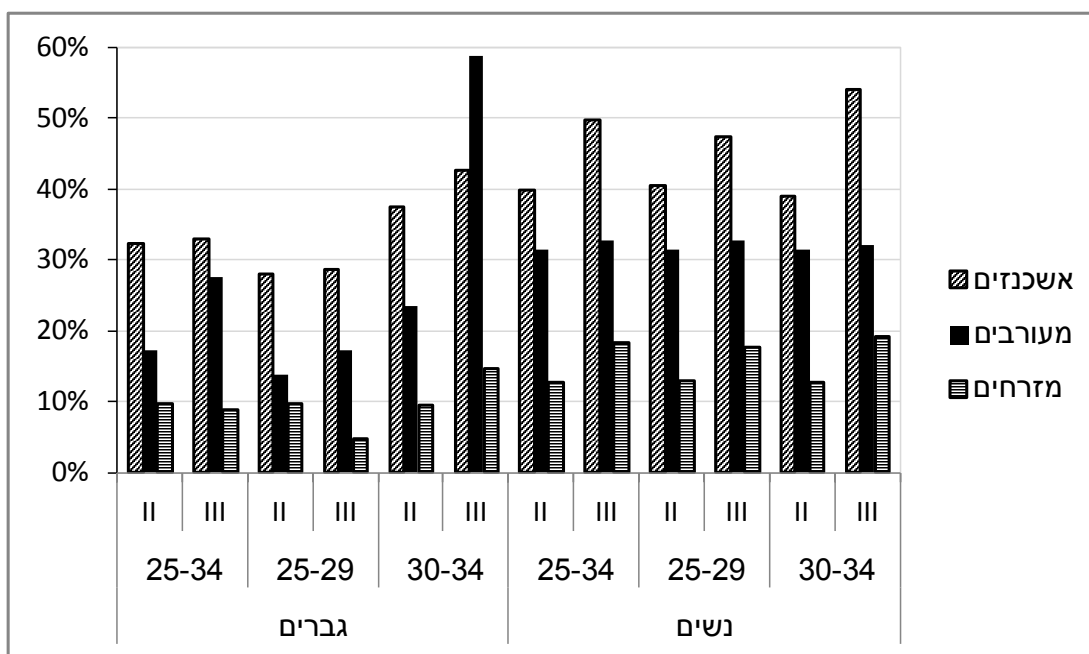
תרשים 2 להלן מציג את שיעור בעלי תואר ראשון לפחות בקרב שלוש הקבוצות האתניות, על פי דור, קבוצת גיל ומגדר. שיעורי בעלי תואר בוגר אוניברסיטה גדלים עם הגיל, ועובדה זו משקפת את הנוהג הקיים בישראל שחלק ניכר מן הסטודנטים משלימים את לימודיהם האוניברסיטאיים בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים לחייהם (Cohen and Haberfeld 1998).¹⁰ כמו כן, בשתי קבוצות הגיל קיימים פערים מגדריים. שיעור הנשים שהן בוגרות אוניברסיטה גבוה משיעור הגברים, והפער גדל בדור השלישי.

אשר לפערים האתניים, המצויים במוקד ניתוחנו, הממצאים המתייחסים לדור השני מאששים את הידוע לנו ממחקרים קודמים. שיעור האשכנזים בעלי תואר

9. התוצאות דומות למדי כאשר המדד ההשכלתי הוא "שנות הלימוד" (ראו נספח א).
10. שיעוריהם של בני 25-29 בעלי פחות מתואר ראשון, שעדיין למדו לקראת תואר ראשון כ-1995 ולפיכך היו אמורים לסיים את לימודיהם בסוף שנות התשעים, גבוהים במידה ניכרת בקרב האשכנזים (25 אחוזים) בהשוואה לשיעורם בקרב המזרחים (14 אחוזים), והתוצאות אינן משתנות מדור לדור.

ראשון הוא פי שלושה בערך משיעור המזרחים: 32 ו-40 אחוזים מן הגברים והנשים האשכנזים, בהתאמה, הם כוגרי אוניברסיטה, בהשוואה ל-10 ו-13 אחוזים מן הגברים והנשים המזרחים, בהתאמה. שיעור בעלי התארים האוניברסיטאיים בקרב גברים בני הדור השלישי זהה פחות או יותר לשיעורם בקרב בני הדור השני (33 אחוזים בקרב האשכנזים לעומת 9 אחוזים בקרב המזרחים). בקרב הנשים לעומת זאת השיעורים גדלו במידה ניכרת בדור השלישי (50 אחוזים בקרב אשכנזיות ו-18 אחוזים בקרב מזרחיות). ואולם השאלה החשובה לעניינו היא האם הפערים בהשכלה מצטמצמים במשך הדורות, והתשובה לשאלה זו שלילית. הפערים האתניים בשיעור כוגרי האוניברסיטה בקרב גברים ונשים בני הדור השלישי נותרו פחות או יותר באותו היקף שהיו בדור השני: יתרון של 23-24 נקודות האחוז לגברים אשכנזים, ויתרון של 27-31 נקודות האחוז לנשים אשכנזיות.

תרשים 2: שיעור בעלי תואר אקדמי בקרב ילידי ישראל בני 25-34 ב-1995 לפי מגדר, גיל, מוצא אתני ודור

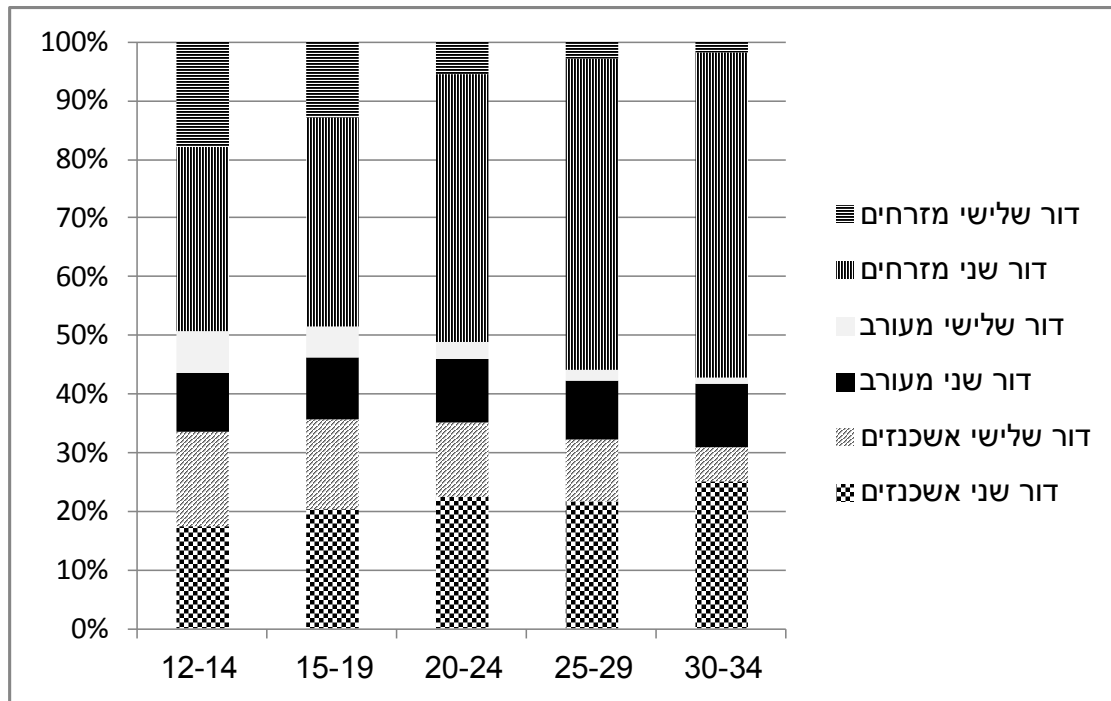
מספר התצפיות של בני הדור השלישי המעורבים בגיל 30-34 הוא קטן יחסית (פחות מ-30 בכל קבוצת מגדר

אנשים ממוצא מעורב ממוקמים פחות או יותר בתווך בין שתי הקבוצות האתניות. ממצא זה הוא ממצא בולט ועקבי. הוא נצפה בשתי קבוצות הגיל, בשני המגדרים ובשני הדורות. יתר על כן, אותו דפוס ממצאים נמצא כאשר מדד ההישג ההשכלתי

הוא ממוצע שנות הלימוד (ראו נספח א) ולא דווקא שיעור בוגרי אוניברסיטה. ההבדל בין הקבוצות אינו מוגבל לרמות השכלה ממוצעות כפי שנמדדות על ידי שנות לימוד. הוא קיים גם בשונות בתוך הקבוצות. הן האשכנזים והן המזרחים הומוגניים יותר מהמעורבים בכל הנוגע לשנות השכלתם (הנתונים אינם מוצגים). לסיכום, תרשים 2 מצביע על כך שהמדרג האתני בישראל נוקשה למדי ואינו משתנה במידה ניכרת מדור לדור. העובדה שאנשים ממוצא מעורב ממוקמים בעקביות בין שתי הקבוצות האתניות היהודיות העיקריות היא אולי סימן נוסף לנוקשות המדרג האתני בקרב יהודים - מדרג שבו האשכנזים נמצאים בראש, אחריהם אנשים שהם אשכנזים רק בחלקם, ובתחתית נמצאים המזרחים שאין בהם מן האשכנזיות. ברם, מאחר ששיעורי בוגרי אוניברסיטה בקרב אנשים ממוצא מעורב כפולים כמעט משיעוריהם בקרב מזרחים, דומה כי גודלה היחסי של קבוצה זו הוא המפתח למיתון הריבוד האתני בישראל. להלן אנו מציעים אומדן לגבי גודלן היחסי של שלוש הקבוצות האתניות של בני הדור השני והשלישי בעתיד הקרוב. תרשים 3 מציג את גודלן היחסי של שלוש הקבוצות בקרב בני 12-34 ב-1995, על פי קבוצות גיל ודור.¹¹ אשכנזים (בני שני הדורות) מהווים כשליש מילידי הארץ בכל קבוצות הגיל, בעוד ששיעורם היחסי של המזרחים יורד מ-57 אחוזים בקרב הקבוצה המבוגרת ביותר (בני 30-34) ל-49 אחוזים בקרב הקבוצה הצעירה ביותר (בני 12-14). שיעורם של המעורבים, לעומת זאת, עולה מכ-12 אחוזים (המבוגרים ביותר) לכ-17 אחוזים (הצעירים ביותר). שיעורם של בני הדור השלישי (בני שלוש קבוצות המוצא) גדל מ-9 אחוזים בקרב הקבוצה המבוגרת לכ-41 אחוזים בקבוצת הגיל הצעירה ביותר. היינו, בשנת 1995, בקרב ילדים בני 12-14, ישראלים בני הדור השלישי היוו כמחצית מילידי הארץ האשכנזים וכשליש הן מילידי הארץ המזרחים והן מילידי הארץ ממוצא מעורב. ברור כי הקבוצה שגדלה בקצב הגבוה ביותר בקרב ילדי הארץ, ללא קשר למוצא אתני, היתה - לפחות עד 1983 - זו של הישראלים בני הדור השלישי, ולא דווקא זו של אנשים ממוצא מעורב. 888

11. הקובץ המשולב כולל מידע על כל הילדים שחיו בבתי הוריהם ב-1983; לפיכך הילדים הצעירים ביותר הם בני 12.

תרשים 3: גודל יחסי של קבוצות אתניות לפי גיל ודור: יהודים ילידי ישראל, בני 12-24 ב־1995

השינויים בגודלן היחסי של הקבוצות האתניות אינם מבשרים טוב בכל הנוגע לצמצום הפער האתני בשנים הבאות. מאחר שהפערים האתניים בשיעורי ההשכלה הגבוהה הם רחבים בדור השלישי כמו בדור השני, לא סביר שמזרחים מקבוצות הגיל הצעירות יותר יצמצמו במידה ניכרת את הפערים בהשכלה בהגיעם לגיל הזכאות לתואר בוגר. בדומה לכך, האמונה הרווחת כי בעתיד הקרוב מרבית ילידי הארץ הבוגרים יהיו ממוצא מעורב אינה נתמכת בנתונים המוצגים בתרשים 3. תחת זאת, בשנת 2010, 5 מכל 10 ילידי הארץ בני 27-29 (שהיו בני 12-14 ב־1995) היו מזרחים (בעלי השכלה נמוכה יחסית), 3 אשכנזים (בעלי השכלה גבוהה), ורק 2 אנשים ממוצא מעורב בעלי רמת השכלה גבוהה יחסית, אך לא גבוהה כמו זו של האשכנזים.¹² אם מביאים בחשבון את רמת ההשכלה של המהגרים שהגיעו לישראל מאז שנות השמונים, השסע האתני בהשכלה עשוי אף להחריף, שכן מאז

12. מסקנה זו מוגבלת לאלה שנולדו לפני 1983. היות ששיעור הזוגות המעורבים מבחינה עדתית עלה מכ־14 אחוזים בשנות החמישים ותחילת שנות השישים לכ־28 אחוזים בתחילת שנות התשעים (Okun 2001), סביר ששיעורם של אנשים ממוצא עדתי מעורב יהיה גבוה בקרב ילידי סוף שנות השמונים ושנות התשעים.

1983 נקלטו בישראל קרוב ל-100,000 מהגרים מזרחים (לרבות צאצאיהם ילידי הארץ) בעלי השכלה נמוכה (רובם מאתיופיה), ויותר ממיליון מהגרים אשכנזים (וצאצאיהם ילידי הארץ) משכילים (רובם מברית המועצות לשעבר).

ניתוח רב-משתני

בישראל, כמו בארצות אחרות, ההישגים ההשכלתיים של ילדים מושפעים ממאפייני ההורים.¹³ השאלה העיקרית שעליה אנחנו מבקשים להשיב בחלק זה של המאמר היא האם סיכוייהם של מזרחים ומעורבים לזכות בתואר אקדמי פחותים מאלו של אשכנזים שבאו מרקע כלכלי-חברתי דומה. לשם כך אמדנו רגרסיות לוגיסטיות שבהן המשתנה התלוי הוא האם למשיבים יש לפחות תואר ראשון. ברגרסיה לוגיסטית המשתנה התלוי ("המוסבר") הוא משתנה בעל שתי קטגוריות בלבד (0 ו-1). הרגרסיה הלוגיסטית מאפשרת לאמוד את ההשפעה של סדרת משתנים בלתי תלויים ("מסבירים") על הסיכוי להשתייך לקטגוריה 1 של המשתנה התלוי (במקרה שלנו, תואר אקדמי). המשתנים הבלתי תלויים הם גיל ומספר האחים של המשיבים, מאפייני ההורים (השכלה ומשלח יד של ההורים והכנסה משפחתית), וששת הצירופים של מוצא אתני ודור: אשכנזים דור שני (שהיא קבוצת השוואה, הושמטה מכל הרגרסיות), מזרחים דור שני, מזרחים דור שלישי, מעורבים דור שני, מעורבים דור שלישי ואשכנזים דור שלישי.

13. ראו דהן ואחרים 2002; Friedlander *et al.* 2002; Shavit and Pierce 1991.

טורים 1-3 בלוח 1 מציגים את ממצאי המדגם כולו. מתברר שלרקע ההורים יש השפעה גדולה על סיכויי הילדים להשלים תואר ראשון באוניברסיטה. כלומר, ככל שהשכלת האב והאם, מקצועם והכנסתם גבוהים יותר, וככל שמספר האחאים קטן יותר, כך גדלים הסיכויים שהילדים יהיו בוגרי אוניברסיטה. השפעות אלו של רקע ההורים עולות בקנה אחד עם ממצאי מחקרים קודמים שנערכו בישראל ובארצות אחרות.

עם זאת, השפעת המוצא האתני עדיין גבוהה יחסית ומובהקת סטטיסטית בקרב אנשים שגילים ורמת ההשכלה של הוריהם דומים (טור 2). השפעות אלו אינן פוחתות במידה רבה גם כאשר משווים בין צעירים שמשלחי היד והכנסתם של הוריהם דומים (טור 3). לאמיתו של דבר, ההסתברות להשגת תואר אקדמי גדלה לפי מדרג אתני בכיוון הצפוי, ממזרחים, דרך אנשים ממוצא מעורב ועד לאשכנזים. הסיכויים של מזרחים בני הדור השני והשלישי להגיע לתואר בוגר אוניברסיטה הם רק 0.563 ו-0.485, בהתאמה, ביחס לקבוצת ההשוואה של אשכנזים בני דור שני בעלי מאפיינים מדידים זהים (טור 3). סיכוייהם של מעורבים בני הדור השני גבוהים יותר מאלה של מזרחים (0.744 יחסית לקבוצת ההשוואה), וסיכוייהם של מעורבים בני הדור השלישי אינם שונים באופן מובהק מאלו של קבוצת ההשוואה. בדומה למעורבים דור שלישי, גם סיכוייהם של אשכנזים בני הדור השלישי לזכות בתואר אקדמי אינם שונים במובהק מאלה של אשכנזים בני הדור השני.

ברם, קיימים הבדלים מגדריים בממצאים. בקרב גברים, מוצא מזרחי בדור השלישי מוריד את שיעור בוגרי האוניברסיטה לא פחות מאשר בדור השני (טור 6). בקרב נשים, לעומת זאת, ההשפעה הישירה של המוצא על ההשכלה פוחתת במידת מה בדור השלישי (טור 9). בסך הכול אפשר לדחות את הטענה כי מוצא אתני אינו רלוונטי להישגים השכלתיים בדור השלישי, אם כי בקרב נשים השפעתו חלשה יותר מאשר בקרב גברים.

שני תהליכים עשויים להסביר, לפחות חלקית, את ההבדל המגדרי בקרב מזרחים בני הדור השלישי. ראשית, כפי שמדגים תרשים 2, שיעורן של נשים מזרחיות בנות הדור השלישי בעלות תואר בוגר אוניברסיטה הוא גבוה יחסית. אולם הדבר נובע בחלקו מן השיעור הלא פרופורציונלי של נשים מזרחיות אקדמאיות בנות הדור השלישי שהן בוגרות סמינרים למורים ולא אוניברסיטאות. כלומר, בדור השני, 10 ו-12 אחוזים, בהתאמה, של אשכנזיות ומזרחיות בעלות תואר אקדמי הן מורות בבתי ספר יסודיים וככל הנראה בוגרות סמינרים למורים (הנתונים אינם מוצגים).¹⁴ בדור השלישי, השיעור היחסי בקרב אשכנזיות ירד ל-7 אחוזים, אך בקרב מזרחיות נותר פחות או יותר כשהיה (13 אחוזים; רק כאחוז אחד של גברים

14. המפקד אינו מבחין בין בוגרי סמינרים לבוגרי אוניברסיטאות, המזוהים כולם כבעלי תואר אקדמי. אולם מאחר שמרבית המורים בחינוך היסודי הם בוגרי סמינרים למורים, אנחנו מניחים שהעוסקים במשלח יד זה הם ברובם בוגרי סמינרים ולא דווקא אוניברסיטאות.

מזרחים ואשכנזים מכל אחד מן הדורות סיימו סמינרים למורים). מכאן שהצלחתן היחסית של נשים מזרחיות בנות הדור השלישי להשיג תארים אקדמיים נגזרת בחלקה מן העלייה בשיעורן בקרב בוגרי סמינרים למורים. התהליך השני שעשוי להסביר את הצלחתן היחסית של נשים מזרחיות בנות הדור השלישי קשור בכך שהפער האתני בהסללה התיכונית (מסלול מקצועי מול מסלול עיוני) בקרב נשים קטן יותר מאשר בקרב גברים (Adler et al. 2005).

הממצאים לגבי אנשים ממוצא מעורב מתאפיינים אף הם בהבדלים מגדריים. בקרב נשים מרקעים משפחתיים דומים, הסיכוי של נשים מעורבות בנות הדור השני והשלישי להיות בוגרות אוניברסיטה דומה לזה של האשכנזיות (טור 9). לעומת זאת בקרב גברים רק בני הדור השלישי מגיעים לשוויון עם האשכנזים, בעוד הסיכויים של המעורבים בני הדור השני אינם טובים מאלה של המזרחים בני הדור השני (טור 6).

דיון ומסקנות

המסקנה העולה מן הממצאים לעיל היא חד-משמעית: הפערים האתניים בהשכלה בקרב בני הדור השלישי בישראל גדולים כמו הפערים בקרב בני הדור השני, בעוד אנשים ממוצא מעורב הולכים ונעשים דומים יותר בהשכלתם לאשכנזים. הממצאים בחלקה הראשון של מסקנה זו – שהפערים בין מזרחים לאשכנזים גדולים בה במידה בדור השלישי כמו בדור השני – נבדלים מן הממצאים שעליהם מדווחים פרידלנדר ועמיתיו (Friedlander et al. 2002, 126) לגבי אותה קבוצת גיל (25-34) של ישראלים דור שלישי ב-1995. ישנם כמה הבדלים חשובים בין מחקרנו למחקרם של פרידלנדר ועמיתיו, בייחוד בכל הנוגע למקורות הנתונים, להגדרת הקטגוריות האתניות (שלוש במחקרנו לעומת שתיים במחקרם) ולמדדי ההשכלה (קבלת תואר במחקרנו לעומת התקבלות ללימודים אקדמיים במחקרם) – הבדלים העשויים להסביר את השוני בממצאים לגבי הדור השלישי.

זאת ועוד, ממצאינו עולים בקנה אחד עם ממצאיהם של דהן ועמיתיו (2002), שהתבססו על קובץ נתונים מהימן יותר ועל מדגם גדול יותר מאלה ששימשו את פרידלנדר ועמיתיו או אותנו. אנחנו הסתמכנו, בדומה לפרידלנדר ועמיתיו, על קובץ נתונים המורכבים משילוב שערכה הלמ"ס (ובמקרה של פרידלנדר ועמיתיו גם משרד הפנים) בין שני מפקדי אוכלוסין – תהליך שחשף אותנו לטעויות מדירה לא מבוטלות. לעומת זאת, הממצאים של דהן ועמיתיו מבוססים על קובץ נתונים פשוט וגדול יותר (עשרים האחוזים של מפקד 1995 הכוללים כ-12,000 ילידי הארץ דור שלישי), שלא הצריך שילוב נתונים כלשהו ולפיכך צמצם את הסבירות

לטעויות מדידה.¹⁵ על כן, בהנחה שהממצאים של דהן ועמיתיו אכן נכונים – כלומר, שהפערים האתניים בשיעורי הזכאות לתעודת בגרות בדור השלישי גדולים כמו בדור השני – סביר על אחת כמה וכמה שהפערים האתניים בשיעורי בוגרי האוניברסיטאות בדור השלישי יהיו אף הם גדולים כמו בדור השני (כפי שמצאנו במחקר זה), שכן תעודת בגרות היא תנאי מוקדם להתקבלות ללימודים אקדמיים בישראל.¹⁶

ללא ספק, חלק גדול מיתרונם של האשכנזים טמון ברקע החברתי-כלכלי שממנו באו. ברם, רקע זה אינו יכול להיות ההסבר היחיד לכישלון המזרחים בני הדור השלישי להגיע לאותם שיעורים של בוגרי אוניברסיטאות כמו האשכנזים בני הדור השלישי. אפילו בקרב אנשים מרקע משפחתי דומה, שרמות ההשכלה, התעסוקה וההכנסה של הוריהם זהות ושמספר האחאים שלהם זהה, ניכר בכירור הפער האתני (מזרחים לעומת אשכנזים) בשיעורי בוגרי האוניברסיטאות: כשני מזרחים לכל שלושה אשכנזים בקרב בני הדור השני; היחס בקרב בני הדור השלישי הוא תלוי מגדר – כאחת לשתיים בקרב נשים, ואחד לשלושה בקרב גברים. בדור השלישי אם כן, חשיבות המוצא האתני בנוגע להשכלה גדולה יותר בקרב גברים מאשר בקרב נשים. למעשה, בקרב גברים בעלי רקע משפחתי מדיד זהה, מצבם של מזרחים בני הדור השלישי גרוע יותר ממצבם של מזרחים בני הדור השני.¹⁷

לעובדה שהפערים האתניים בהשכלה הגבוהה בישראל לא הצטמצמו באופן ניכר בדור השלישי אחראים כמה גורמים. אחת הסיבות שנדונה ונבחנה במאמר זה היא מאפייני ההורים. בהתחשב במדיניות הקבלה לאוניברסיטאות בישראל – התבססות מלאה כמעט על בחינות בגרות ועל ציוני המבחנים הפסיכומטריים – אין תמה שמצאנו כי למשאבי ההורים נודעת השפעה רבה על היכולת של ילדיהם לזכות בתואר אקדמי.

גורמים אחרים, מבניים באופיים, תרמו אף הם לאי-צמצום הפערים בין שתי הקבוצות האתניות. ראשית, שיטת ההסללה הנקוטה במערכת החינוך הישראלית,

15. דהן ועמיתיו (2002) התמקדו בשיעורי הזכאים לתעודות בגרות בקרב בוגרים צעירים בני 18-21, שחיו בבתי הוריהם ב-1995. לפיכך, הנתונים בדבר ארצות מוצאם של ההורים והסבים התקבלו מנתוני ההורים. מתברר כי קבוצה זו של נתונים אינה מתאימה להערכת שיעורי בוגרי האוניברסיטאות בקרב אנשים מבוגרים יותר (בני 25-34, קבוצת הגיל ששימשה את פרידלנדר ועמיתיו [Friedlander et al. 2002] ואותנו), מאחר שמרבית האנשים מקבוצת גיל זו אינם חיים בבתי הוריהם.

16. גם ממצאיהן של אוקון וחייט-מראלי (Okun and Khaït 2005) n. 5 p. 19 (Marely) מתיישבים עם הממצאים שאנו מדווחים עליהם במאמר זה.

17. תרנו אחר הבדלים מגדריים בכל הנוגע לארצות מוצאם של סבי המזרחים דור שלישי. התוצאות מצביעות על כך שכשליש של סבי המזרחים דור שלישי נולדו בתימן – שיעור שמשקף את הרכב המזרחים בחברה היהודית בפלשתינה המנדטורית. ואולם מאחר שדפוס זה נמצא בשתי קבוצות המגדר, אין במוצא התימני כדי להסביר את ההשכלה הנמוכה יותר של גברים מזרחים בני הדור השלישי.

אשר מנתבת מספר לא־פרופורציונלי של מזרחים (בעיקר גברים) למסלול מקצועי, השפיעה על המזרחים בני שלושת הדורות לכל אורך שנות השבעים ותחילת שנות השמונים (התקופה שבה אנשי המדגם שלנו למדו בתיכון) (Shavit 1984). שנית, גם מזרחים אשר לומדים במסלול עיוני בתיכון מוצאים עצמם נפגעים מן האיכות הנמוכה של בתי הספר שהם לומדים בהם – דבר שבא לידי ביטוי בין השאר בתוכנית הלימודים המצומצמת לעומת זו הקיימת בבתי ספר אחרים. אפילו בשלב מאוחר כמו שנת 1989 נבצר מתלמידים מזרחים ללמוד מקצועות ליבה ברמותיהם הגבוהות ביותר בשל היעדר היצע בבתי ספר בפריפריה ובשכונות עניות, שרוב תלמידיהם מזרחים (Ayalon 1994).

לסיכום, רבים מן הגורמים המבניים אשר נמצאו אחראים לפערים האתניים בהשכלה בדור השני אחראים גם לפערים בדור השלישי. הדבר מוכן בהתחשב בכך שחקרנו שכבת גיל מוקדמת של הדור השלישי – ילידי 1961 עד 1970. ככל הנראה, הגורמים המבניים שפעלו על בני הדור השלישי הם אותם גורמים שהשפיעו על בני גילם בדור השני. סביר להניח שמה שקרה לשכבת גיל מוקדמת זו של ילידי הארץ דור שלישי, אשר הוריהם נולדו ברובם בארץ לפני 1948, מרמז על מה שעתיד לקרות לשכבות גיל מאוחרות יותר של ישראלים דור שלישי שנולדו בשנות השבעים, השמונים והתשעים להורים ילידי שנות החמישים והשישים, שסבלו מהאפליה הבוטה כנגד מזרחים ששררה בישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה.

בארצות הברית רוב קבוצות המהגרים האירופים והאסיאתים הדביקו את פערי ההשכלה בינם לבין ילידי ארצות הברית או צמצמו אותם במידה ניכרת בתוך שניים או שלושה דורות (Alba 1990). כפי שראינו, בישראל זה לא קרה. מה יכול אפוא להסביר את ההבדל בין המצב בישראל למצב בארצות הברית בכל הנוגע להתערות ההשכלתית של הדור השלישי? לדעתנו התשובה קשורה למה שוותרס וחימנז (Waters and Jimenez 2005) מכנים "התחדשות מלאי המהגרים". הממצאים האמריקניים בדבר התערות מלאה בתוך שלושה דורות מתבססים על צאצאי מהגרים אירופים (ולא על ההיספנים שאינם מצליחים להתערות באופן מושלם) שהגיעו לארצות הברית בתחילת המאה ה־20 ומספרם פחת באופן דרסטי מאז 1924. במקרה זה לא היתה כניסה מתמדת של מהגרים חדשים, שכן שיעורי ההגירה מאירופה לארצות הברית לאחר 1924 היו נמוכים מאוד. לפיכך המגע של צאצאי המהגרים ילידי ארצות הברית עם מהגרים חדשים מארצות מוצאם הלך ופחת עם השנים ועם כל דור שחלף (שם). בישראל לעומת זאת, ההגירה האשכנזית ובעיקר המזרחית התגברה ב־25 השנים שלאחר 1948, וילידי ישראל בני הדור השלישי היו קשורים לבני הדור השני (שרבים מהם היו בני אותה שכבת גיל) ולחוייית ההגירה מבחינות רבות. הגירה מתמדת של מהגרים (מזרחים) וניסיונו של הדור השני המזרחי, שכלל אפליה מוסדית ותחושות קיפוח, שימרו את השסע האתני בחברה הישראלית בקבוצות הגיל והדורות. בעיני בני הדור השלישי ובעיני

שחקנים רלוונטיים - סוכנויות המדינה, אנשי חינוך, מעסיקים והציבור בכללו - צעירים אלו בני הדור השלישי לא נבדלו ככל הנראה מבני גילם בדור השני. בישראל, כמו במדינות אחרות, תואר אוניברסיטאי הוא הגורם המרכזי המשפיע על משלח יד והכנסה. לפיכך ממצאינו מצביעים על כך שאין זה סביר כי השסע האתני בקרב בני הדור השלישי ייעלם. תחת זאת, פערי ההשכלה האתניים בקרב בני 25-34 ב-1995 כבר מייצרים פערי הכנסה דומים לאלה הקיימים בקרב ישראלים בני הדור השני (ראו נספח ב). סביר להניח כי פערי הכנסה אלו יתרחבו ככל שבני הדור השלישי יצברו יותר ניסיון בשוק העבודה. יתר על כן, הבדלי ההשכלה בקרב הצעירים שבבני הדור השלישי (שהיו בני 12-14 ב-1995) מן הסתם התפתחו עוד עד 2008, כאשר צעירים אלו היו בני 25-27. אם אכן כך היה (וזאת נוכל לדעת כאשר הלמ"ס תעמיד לרשות החוקרים קובץ משולב ממפקד 2008), הבדלי ההכנסה בין האשכנזים למזרחים יוסיפו להימשך עד ששכבת הגיל הזאת תצא ממעגל העבודה, בשלב כלשהו בין השנים 2040 ו-2050.

צפי זה מתבסס כמובן על ההנחה שהפערים בשיעורי בוגרי אוניברסיטאות בקרב שכבות גיל עתידיות של הדור השלישי יישארו יציבים. אף על פי שהנחה זו התאמתה בעבר - פערים בשיעורי בוגרי אוניברסיטה בשכבות גיל עוקבות של ישראלים דור שני לא הצטמצמו הרבה בין השנים 1975 ו-1995 - ייתכן שלא כך יהיה בדור השלישי. התפתחויות מן העת האחרונה במערכת החינוך העל-יסודי בישראל עשויות לסייע לשכבות גיל צעירות יותר ולשכבות עתידיות של מזרחים בני הדור השלישי לצמצם את הפער הקיים בינם לבין חבריהם האשכנזים בחינוך הגבוה. התפתחות חשובה במיוחד בהקשר זה היא פתיחתן של מכללות חדשות, פרטיות ובעיקר ציבוריות, באזורי הפריפריה, המאפשרת למספר גדול יותר של ישראלים להשיג השכלה גבוהה. למעשה יש עדות לכך ששיעורם היחסי של סטודנטים מזרחים במכללות שהוקמו לא מכבר גבוה יותר משיעורם באוניברסיטאות העיקריות של ישראל (Ayalon and Yogev 2005). ברם, התשואה הכלכלית לתארים המוענקים במכללות (בעיקר הציבוריות) נמצאה נמוכה במידה ניכרת מהתשואה לתארים אוניברסיטאיים (זוסמן ועמיתיו 2006; 2007 Shwed and Shavit). לפיכך נראה כי פתיחתן של עשרות מכללות מאז שנות התשעים תוביל לצמצום משמעותי של הפער האתני בהשכלה הגבוהה, אך לא תצמצם משמעותית את הפער האתני בהכנסות.

אחת ממטרותיו של כור ההיתוך הישראלי היתה ועודנה לצמצם את חלקן של שתי הקבוצות ה"עדתיות" הללו ולהמירן באנשים ממוצא מעורב ("מוצא ישראלי" חד-משמעי, במונחים של הלמ"ס) בעלי רמת השכלה גבוהה יחסית. הדבר אכן קרה במידת מה, אך לא בהיקף ובמהירות הדרושה כדי להעלים את מערכת הריבוד האתני בתוך שלושה דורות. חשוב להדגיש שהגידול בנישואים המעורבים בין אשכנזים למזרחים לא יחסל את הפער האתני, שכן לנישואים אלו השפעות סותרות על הפער האתני: מצד אחד הגידול בשיעור הזוגות המעורבים תורם להחלשת

הזהות האתנית ולצמצום הפער בהשכלה בין צאצאי המעורבים לבין האשכנזים; מצד שני, הנישואים המעורבים בין מזרחים לאשכנזים אינם נישואים אקראיים אלא סלקטיביים, בין אנשים ברמת השכלה גבוהה יחסית. סלקטיביות זו בנישואים, כפי שהסבירו אוקון וחיאט-מראלי (Marrelly 2010-Okun and Khait), גורמת לירידה של רמת ההשכלה של הזוגות ההומוגניים המזרחים יחסית לזוגות מעורבים ולזוגות הומוגניים אשכנזים, ותופעה זו תגדיל עוד יותר את הפער בין צאצאי המזרחים ההומוגניים לבין שאר הקבוצות בדורות הבאים.¹⁸

ביבליוגרפיה

איילון, חנה, 2000. "זכות הבחירה ואי-השוויון בחינוך: היבטים חברתיים של הרפורמה במבנה הלימודים בחטיבה העליונה", חנה הרצוג (עורכת), *חברה במראה: לזכרו של יונתן שפירא, תל-אביב: רמות, עמ' 125-146*.

דהן, מומי, 2001. "עליית אי השוויון הכלכלי", אבי בן בסט (עורך), *ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק: המשק הישראלי 1985-1998*, תל-אביב: עם עובד, עמ' 610-656.

דהן, מומי, נטליה מירוניצ'ב, אייל דביר ושמואל שי, 2002. "האם הצטמצמו הפערים בחינוך?", *רבעון לכלכלה* 49(1): 159-188.

זוסמן, נעם, אורלי פורמן, טום קפלן ודימיטרי רומנוב, 2007. "הבדלים באיכות ההשכלה בין אוניברסיטאות למכללות: בחינה באמצעות התמורה בשוק העבודה", נייר עבודה מספר 24, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מארק, גילי, 1994. "פערים בין-אתניים בישראל, בהכנסות ובצריכה", *רבעון לכלכלה* 41(1): 55-77.

נהון, יעקב, 1987. *דפוסי התרחבות ההשכלה ומבנה הזדמנויות התעסוקה: המימד האתני, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל*.

שביט, יוסי, וחייה שטייר, 1997. "אתניות והשכלה בדפוסי נישואים בישראל: שינויים בחלוף הזמן", *מגמות לח* 2(2): 207-225.

Adler, Irit, Noah Levin-Epstein, and Yossi Shavit, 2005. "Ethnic Stratification and Place of Residence in Israel: A Truism Revisited," *Research in Social Stratification and Mobility* 23: 155-190

Alba, Richard, 1990. *Ethnic Identity: The Transformation of White America*, New Haven: Yale University Press.

Ayalon, Hanna, 1992. "School Tracking and Gender Differences in Occupational Aspiration: Economic Aspects," in Abraham Yogev (ed), *International Perspectives on Education and Society*, vol. 2, Greenwich,

18. במחקר מקיף על ילדים לזוגות מעורבים נמצא שדפוסי ההתנהגות הדמוגרפיים שלהם (גיל הנישואים ודפוסי הולדת ילדים) דומים יותר לדפוסי הקיימים אצל אשכנזים מאשר אצל מזרחים. עם זאת, יש לציין כי במחקר לא נבחנו דפוסי השכלה (Marrelly-Okun and Khait 2008).

- Conn.: JAI Press, pp. 259–275.
- , 1994. “Monopolizing Knowledge? The Ethnic Composition and Curriculum of Israeli High Schools,” *Sociology of Education* 67(4): 264–278.
- Ayalon, Hanna, and Yossi Shavit, 2004. “Educational Reforms and Inequalities in Israel,” *Sociology of Education* 77(2): 103–120.
- Ayalon, Hanna, and Avraham Yogev, 2005. “Field of Study and Students Stratification in an Expanded System of Higher Education: The Case of Israel,” *European Sociological Review* 21(3): 227–241.
- Ben Rafael, Eliezer, 1982. *The Emergence of Ethnicity: Cultural Groups and Social Conflict in Israel*, Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Boyd, Monica, David Featherman, and Yudah Matras, 1980. “Status Attainment of Immigrant and Immigrant Origin Categories in the US, Canada, and Israel,” *Comparative Social Research* 3: 199–228.
- Chiswick, Barry, 1978. “The Effects of Americanization on the Earnings of Foreignborn Men,” *Journal of Political Economy* 86(5): 897–921.
- Cohen, Yinon, 2002. “From Haven to Heaven: Changes in Immigration Patterns to Israel,” in Danny Levy and Yifaat Weiss (eds), *Citizenship and Identity: Germany and Israel in Comparative Perspective*, New York: Berghahn Books, pp. 36–56.
- Cohen, Yinon, and Yitchak Haberfeld, 1998. “Second Generation Jewish Immigrants in Israel: Have the Ethnic Gaps in Schooling and Earnings Declined?” *Ethnic and Racial Studies* 21(3): 507–528.
- Friedlander, Dov, Barbara Okun, Zvi Eisenbach, and Lilach Elmakias, 2002. “Immigration, Social Change, and Assimilation: Educational Attainment among Birth Cohorts of Jewish Ethnic Groups in Israel,” *Population Studies* 56(2): 135–150.
- , 2004 “Erratum,” *Population Studies* 58(1): 125–126.
- Gordon, Milton M., 1964. *Assimilation in American Life: the Role of Race, Religion and National Origin*, New York, NY: Oxford University Press.
- Khazzoom, Azziza, 2003. “The Great Chain of Orientalism: Jewish Identity, Stigma Management and Ethnic Exclusion in Israel,” *American Sociological Review* 68(4): 481–510.
- Mark, Nili, 1996. “The Contribution of Education to Earnings Differentials among Ethnic Groups in Israel,” *Israel Social Science Research* 11(1): 47–86.
- Okun, Barbara, 2001. “The Effects of Ethnicity and Educational Attainment on Jewish Marriage Patterns: Changes in Israel, 1957–1995,” *Population Studies* 55(1): 49–64.
- Okun, Barbara, and Orna Khait-Marrelly, 2005. “Socioeconomic Status and Demographic Behavior of Adult Multiethnics: Jews in Israel,” Working paper 200501, Dept. of Sociology, Hebrew University of Jerusalem (unpublished).

- , 2008. "Demographic Behavior of Adults of Mixed Ethnic Ancestry: Jews in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 31: 1357–1380.
- , 2010. "The Impact of Inter-marriage on Ethnic Stratification: Jews in Israel," *Research on Social Stratification and Mobility* 28(4): 375394-.
- Perlmann, Joel, 2005. *Italians Then, Mexicans Now: Immigrant Origins and Second-Generation Progress, 1890–2000*, New York: Russell Sage Foundation.
- Peres, Yochanan, 1971. "Ethnic Relations in Israel," *American Journal of Sociology* 76(5): 1021–1047.
- Semyonov, Moshe, and Tamar Lerenthal, 1991. "Country of Origin, Gender, and the Attainment of Economic Status: A Study of Stratification in the Jewish Population in Israel," *Research in Social Stratification and Mobility* 10: 325–343.
- Shavit, Yossi, 1984. "Tracking and Ethnicity in Israeli Secondary Education," *American Sociological Review* 49(2): 210–220.
- Shavit, Yossi, and Jennifer L. Pierce, 1991. "Sibship Size and Educational Attainment in Nuclear and Extended Families: Arabs and Jews in Israel," *American Sociological Review* 56(3): 321–330.
- Shwed, Uri, and Yossi Shavit. 2006. "Occupational and Economic Attainments of Graduates of Colleges and Universities in Israel," *European Sociological Review* 22(4):431–442.
- Smootha, Sammy, 1978. *Israel, Pluralism, and Conflict*, Berkeley: University of California Press.
- Smootha, Sammy, and Vered Kraus, 1985. "Ethnicity as a Factor in Status Attainment in Israel," *Research in Social Stratification and Mobility* 4: 151–175.
- Spilerman, Seymour, and Jack Habib, 1976. "Development Towns in Israel: the Role of Community in Creating Ethnic Disparities in Labor Force Characteristics," *American Journal of Sociology* 81(4): 781–812.
- Swirski, Shlomo, 1999. *Politics and Education in Israel*, NY: Falmer Press.
- Waters, Mary, and Tomas Jimenez, 2005. "Assessing Immigrant Assimilation: New Empirical and Theoretical Challenges," *Annual Review of Sociology* 31: 101–125.
- Yaar, Ephraim, 2005. "Continuity and Change in Israeli Society: a Test of the Melting Pot," *Israel Studies* 10(2): 91–128.
- Yaish, Meir, 2001. "Class Structure in A Deeply Divided Society. Class and Ethnic Inequality in Israel," *British Journal of Sociology* 52(3): 409–439.